

Revisitant el model de llengua d'Espriu

Francesc Vallverdú (†)
Institut d'Estudis Catalans

ABSTRACT

The aim of this paper is to review the studies on the language model of Salvador Espriu in both poetry and prose carried out by important philologists and critics such as Josep M. Castellet, Antoni M. Badia i Margarit, C. Miralles and S. Bonet. On the basis of his own analyse of texts such as *Cementiri de Sinera*, *Primera història d'Esther* and *Les roques i el mar, el blau*, the author concludes that Espriu, despite his frequent criticism, remained faithful to the language model of Pompeu Fabra showing over the years a progressive preference for the standard colloquial language.

KEYWORDS: Salvador Espriu, Catalan Literature, Catalan Literary Language Model, Literary Criticism

Abans de començar la meva dissertació, voldria fer un comentari puntual al títol que he escollit. D'entrada, em pertoca demanar la benevolència del meu docte auditori per haver-me jo allertat, amb palesa indisciplina, d'usar un vocable no beneït per la nostra acadèmia, com és 'revisitant'. No deixa de sorprendre, tanmateix, que tractant-se d'un mot d'estructura perfectament romànica, només el trobem en el repertori anglès — val a dir, la principal llengua romànica contemporània. Ara: més enllà del significant (que podríem haver substituït disciplinadament per 'visitant de nou', engavanyador, però ben genuí), resulta que el significat al·ludeix a un retorn, a una mirada enrere, i això tot sol mereix un altre comentari.

Fa quasi mig segle, el jove mestre de català, d'amagatotis, que era aleshores el qui us parla, fascinat per Espriu i la seva ja considerable obra literària, va voler endinsar-se en un atractiu aspecte del seu mester: el constant i metòdic

afany de revisar els seus textos a cada nova edició. I així fou com va sorgir el propòsit de comparar les tres versions d'una de les seves peces narratives més brillants, per tal d'analitzar-ne els canvis i copsar com cisellava Espriu la llengua dels seus escrits.

Expliquem-ho. Atesa la circumstància que el conte *Tereseta-que-baixava-les-escals* havia estat editat tres vegades en trenta anys (1935, 1950, 1965), vaig prendre nota de les modificacions estilístiques (i lingüístiques) que l'autor hi havia operat. El resultat d'aquesta anàlisi fou aquest (VALLVERDÚ 1968, 171-181):

a) Modificacions en el lèxic

— Tendència a eliminar termes poc genuïns i impropis. (Exemples: 'correris' esmenat per 'corregudes', 'cuida' per 'té cura', 'tracte' (erroni) per 'tractament', 'ganyosa' per 'ganyona', etc.)

— Preferència per les paraules més usuals. (Exemples: 'posticar-te' esmenat per 'bellugar-te', 'finà' per 'es morí', 'cercar' per 'buscar', 'maridar-se' per 'casar-se', etc.)

(Cal remarcar que, si bé la primera tendència —contra els termes impropis— apareix ben d'hora, indubtable senyal de maduresa literària, en canvi la preferència per un vocabulari més usual no es dona clarament fins a 1965.)

b) Modificacions en la morfologia

— Tendència creixent a substituir el perfet simple d'indicatiu per la forma perifràstica o, en algun cas, per l'imperfet.

— Ús eventual de l'article personal (en la versió de 1937 només un nom de persona era introduït amb l'article: «la Narcisa»).

— Substitució de l'infinitiu 'ésser' per la forma 'ser'.

— Una certa preferència per les partícules gramaticals considerades més pròpies de l'estàndard (així, 'damunt' és preferit a 'sobre', 'dintre' a 'dintre de', etc.).

c) Modificacions en la sintaxi

— Sintaxi més depurada: correcció de construccions discutides, com ara 'a no dubtar', 'a poc', 'd'ençà' (en el sentit de 'des d'aleshores'), etc.; preferència per les construccions més genuïnes (corregir acusatius amb la preposició 'a', substituir 'estava a la trona' per 'era a la trona', etc.); anteposició dels pronoms febles en les formes perifràstiques (per exemple, preferir 't'has de posar' en comptes de 'has de posar-te').

— Evitar en el registre col·loquial les frases poc freqüents o massa dures (exemples: corregir 'en cercar' i 'en entrar' per 'mentre buscaven' i 'quan va entrar'; 'jo vaig ésser casada' per 'jo em vaig casar').

En resum, malgrat que la mostra analitzada era massa reduïda per extreure'n conclusions sòlides, considero que els canvis que Espriu va introduir en aquest conte l'any 1950 i sobretot l'any 1965 són indicis prou significatius d'una evolució en el model de llengua d'aquest autor, en un doble aspecte: d'una banda, l'escriptor procurava trobar en cada cas la paraula o la frase

més ajustada al sentit que ell donava al text, sempre dins el marc de la norma fabriana; i d'una altra, entre les opcions que li oferia la normativa, en el curs del temps, les seves preferències s'inclinarien cada vegada més per les paraules i les expressions més vives de la parla habitual. (Un advertiment. En el meu estudi de 1968, que acabo de resumir, tot i la meva insistència a dir que m'interessava sobretot el model de llengua, afloren sovint en el discurs qüestions netament estilístiques. De fet, alguns dels canvis recollits són més aviat estilístics.)

El cas és que aquest esquema sobre el model de llengua en Espriu em va portar a un altre experiment. Entre les polèmiques diguem-ne 'literàries' d'aquells anys n'hi havia una d'insidiosa que posava en qüestió les possibilitats del llenguatge literari català. Amb esperit militant, vaig traçar un 'ventall de possibilitats' a partir de cinc autors d'una mateixa generació (o quasi) i d'una mateixa àrea dialectal (VALVERDÚ 1968, 140-158). A parer meu hi havia diferents models literaris, tots ells respectuosos amb la norma (la mare dels ous de la polèmica). En un extrem situava Joan Sales, com a innovador lingüístic, que incorporava moltes formes populars, incloent-hi alguns castellanismes molt habituals, però que al capdavant no implicaven una ruptura amb el català estàndard. A l'altre extrem del ventall hi havia Foix, sobre el qual jo advertia que «l'elaboració de la llengua és un prodigi que es resisteix a l'anàlisi lingüística»: per a mi, la prosa de Foix representava, doncs, la màxima puresa lèxica, morfològica i sintàctica. I entre Foix i Sales, jo col·locava Joan Oliver, Salvador Espriu i Mercè Rodoreda (de fet, en el meu experiment situava Espriu més a la vora de Foix, però ara considero aquests tres narradors molt 'centrals').

* * *

Feta aquesta primera aproximació al model de llengua d'Espriu, és arribat el moment de dir que, en el fons, el motiu que em va fer acceptar aquest grat encàrrec, que miro d'acomplir segons les meves modestes aptituds, era de resseguir les contribucions més rellevants sobre aquest mateix tema. En efecte, cal recordar que, per ordre cronològic, Joaquim Molas, Josep M. Castellet, Maria Aurèlia Capmany, Antoni M. Badia i Margarit, Carles Miralles i Sebastià Bonet, han aportat material molt valuós a aquest estudi i és just que hi dediquem la nostra atenció.

Començant aquest periple, cal puntualitzar que la meva potser prolixa aproximació als aspectes lingüístics de Salvador Espriu no va ser pas la pionera. En efecte, una mica abans d'aquesta temptativa, Joaquim Molas, en l'edició de 1966 de la *Primera història d'Esther*, ja s'havia avançat a analitzar el model de llengua en una obra espriuana. En opinió d'aquest reputat crític i historiador de la literatura,

Esriu sostingué des del primer instant una veritable lluita per a fer-se un estil precís, flexible i personal, però no obtingué els primers resul-

tats importants fins al *Cementiri de Sinera* i la *Primera història [d'Esther]* (...): reescriví quatre vegades *Laia* i, en cada nova versió, la llengua i l'estil variaven, en algunes ocasions, imperceptiblement, en d'altres substancialment (MOLAS 1966, 11).

I, després d'enumerar les més visibles esmenes gramaticals, així com els principals retocs pròpiament estilístics observats en les successives versions de les seves obres, Molas conclou que l'estil d'Espriu posterior a la guerra té les característiques següents:

absoluta fidelitat a les normes gramaticals establertes, esquematització resolta hipotàcticament, matisació lèxica gairebé extrema, sonoritat poc brillant que sacrifica alguns mots i insisteix en d'altres, intel·lectualització i, a la vegada, acoloriment amb mots i girs pintorescs, utilització —sobretot en poesia— de mots-clau i —sobretot en prosa— d'una llengua elegant i equilibrada (MOLAS 1966, 11).

He volgut reproduir literalment les paraules de Molas sobre la llengua i l'estil de l'Espriu de la maduresa, no pas per discutir-ne la caracterització —que per part meua matisaria en més d'un punt, com es veurà més endavant—, sinó per posar en evidència l'interès que despertava ja als anys seixanta, fins i tot en estudiosos allunyats de la lingüística, l'obsessiu afany d'Espriu pel model de llengua.

* * *

Josep M. Castellet, un dels crítics pioners i més perspicaços en l'anàlisi de la poesia d'Espriu —el qual, per cert, ja l'any 1952 havia publicat a la revista madrilenya *Alcalá* un formidable article sobre aquest autor—, també ha dedicat la seva atenció a la qüestió lingüística. En efecte, en el seu memorable estudi *Iniciació a la poesia de Salvador Espriu* (1971) —sens dubte l'anàlisi més penetrant que s'ha fet mai de l'obra lírica d'aquest autor—, Castellet aporta unes dades extrems d'un seminari que ell va dirigir l'any 1968, amb interessants dades estilístiques. Una de les tasques d'aquest seminari fou recomptar el nombre de substantius i verbs utilitzats en els vuit primers llibres poètics d'Espriu (CASTELLET 1971, 85). Vet aquí el resultat:

Substantius que apareixen entre 25 i 50 vegades: **cançó, llavi, silenci;**

- entre 50 i 65 vegades: **record, nom, terra, temps;**
- entre 65 i 100 vegades: **paraula, aigua, mort, vent, somni, ull, camí, nit;**
- més de cent vegades: **llum, mar.**

Verbs que apareixen de 50 a 100 vegades: **veure, sentir, venir, saber, dir, mirar, fer;** i més de cent vegades: **ésser** (de fet, en la forma **ser**).

En l'aspecte més específicament lingüístic, la conclusió de Castellet és aquesta:

(...) cal considerar la fidelitat d'Espriu a la llengua establerta per Pompeu Fabra en el seu *Diccionari general de la llengua catalana*. Ben poques paraules (...) no figuren en el lèxic fabrià (CASTELLET 1971, 86).

Val a dir que dels cinc vocables detectats per Castellet que no figuren al repertori normatiu, tres són variants locals de mots enregistrats en altra forma: **soturn** és **saturn** (= sorrut), **anquines** és amb tota probabilitat **antines** (= roques a flor d'aigua) i **cucorna** vol dir 'gallina cega'.

Com a colofó d'aquest apartat que Castellet dedica a la llengua d'Espriu, el crític remarca:

Espriu, gran coneixedor del català, no ha estat un innovador en la seva poesia, com si hagués reservat per al teatre —llengua parlada— (i especialment a *Primera història d'Esther*) aquesta funció innovadora (CASTELLET 1971, 86).

* * *

L'any 1972 Maria Aurèlia Capmany publicà un llibre titulat *Salvador Espriu*, versió catalana d'un assaig biogràfic del nostre escriptor primerament aparegut en castellà, si bé no he pogut documentar-ne l'existència. (Val a dir que aquesta edició en castellà no és una entelèquia, car donen fe de la seva existència la mateixa autora i uns comentaris d'Espriu, inclosos en l'edició catalana).

Capmany dedica tot un capítol a comentar la *Primera història d'Esther* en l'aspecte lingüístic i fa unes observacions molt interessants (CAPMANY 1972, 115-122). D'entrada, afirma taxativament:

No hi ha llenguatge críptic en Espriu, ni sentits equívocs, ni valors translatus, ni significacions arcaïques, les paraules tenen exactament el sentit que trobarem, si ens donem la pena de buscar-les, en el diccionari normatiu (CAPMANY 1972, 115).

Per cert, en aquesta discussió Capmany aporta com a 'argument d'autoritat' una observació de qui us parla, i si, abusant de la vostra paciència, goso referir-m'hi és perquè, tractant-se d'un original que jo he perdut, voldria expressar, reproduint-lo ara, la meua sincera reconeixença a l'enyorada amiga, ja que no ho vaig poder fer en vida seva. Permeteu-me, doncs, els qui avui m'escolteu que us expliqui l'anècdota.

En una taula rodona sobre el teatre d'Espriu celebrada a l'escenari del Romea a les acaballes dels seixanta o a la primavera dels setanta, segons diu Maria Aurèlia Capmany, sembla que vaig sorprendre el públic amb la lectura d'una llista de paraules poc usuals en castellà. La llista l'havia tret de *Cara de plata*, obra de Valle-Inclán que en aquells moments es representava a Barcelo-

na¹. Segons recorda la nostra escriptora, feta aquesta lectura, vaig afegir el següent:

Vet aquí que ni a l'espectador mitjà, ni al crític no se'ls acudirà que l'obra de Valle-Inclán és difícil d'entendre, i de segur que si els feien un examen de vocabulari haurien de confessar que desconeixien una gran part dels mots utilitzats pel gran estilista [gallec]. I això és degut [, en el cas d'Espriu, al fet] que els catalans han interromput l'estudi de la pròpia llengua durant trenta anys, i s'han acostumat a la llei del mínim esforç, al vocabulari bàsic, útil per a la vida quotidiana, i no senten rubor del seu desconeixement (cf. CAPMANY 1972, 117).

Val a dir que aquestes paraules —pronunciades quaranta anys enrere— apuntaven més aviat a les circumstàncies polítiques del problema i deixaven de banda altres aspectes. En definitiva, tant Maria Aurèlia Capmany com jo mateix no ignoràvem que el mateix Espriu es referia a la *Primera història d'Esther* com «una pedregada de tirosos vocables», segons comentaré més endavant. De moment, en tenim prou amb els versos que ella cita per il·lustrar aquesta característica:

Atzucac, catric-catrac, / rerialles! En escac, / m'engarjolen dins el sac, /
als abissos del parrac, / mal sonyós, enmig del brac / perquè s'arrigoli
el drac (cf. CAPMANY 1972, 116).

L'exemple no és gens gratuït, ja que aquests versos presenten evidents dificultats de comprensió —la qual cosa sembla donar la raó als qui posen èmfasi en l'hermetisme d'Espriu—, però si situem aquests 'tirosos vocables' en el conjunt de l'obra, aleshores ens adonarem que l'estirabot compleix a la perfecció les seves funcions escèniques. Al capdavall, en aquest cas —i en tants altres— la dificultat de comprensió és accessòria, forma part del joc teatral i s'integra amb tota coherència en una obra que, no ho oblidem, és una 'comèdia de titelles'.

* * *

Fins aquí hem vist les primeres aproximacions al model de llengua de Salvador Espriu, que, a més a més, tenen un caràcter parcial o marginal i tan sols destaquen alguns aspectes del camp lingüístic. De fet, no serà fins a 1980, amb l'estudi del nostre mestre i reconegut lingüista Antoni M. Badia i Margarit que ens trobem amb una àmplia i profunda anàlisi del vocabulari en la poesia d'Espriu. La mateixa extensió del treball —noranta-dues pàgines— ja

1. Pocs dies després d'haver llegit aquesta comunicació, vaig retrobar la llista extraviada i això em permet, ara, de donar-la a conèixer: el lector la trobarà en un apèndix que he afegit a aquesta edició.

ens dóna una idea de la seva magnitud, tenint en compte que només es limita a la poesia del nostre autor. El títol del treball és definitori: *Salvador Espriu, ordenador de mots en extensió i en profunditat*. I l'autor ho explica així:

En extensió i en profunditat al·ludeixen als dos vessants, quantitatiu i qualitatiu, des dels quals voldria analitzar l'actitud i la realització d'Espriu, respecte al vocabulari de la llengua: *en extensió*, ço és cercant d'aprofitar tots els mots possibles, fent per aconseguir que no en caigui cap en desuetud o en oblit; *en profunditat*, ço és penetrant fins a l'arrel en cada camp semàntic, prescindint de les diferències per raó dels registres expressius (BADIA 1980, 36).

Deixant de banda els aspectes merament estilístics del treball de Badia, com ara el procediment retòric que anomena la 'concatenació' —«enllaç entre el darrer tros d'una estrofa o composició i l'inici de l'estrofa o composició següents» (BADIA 1980, 39), tan característica de la poesia d'Espriu, tal com havia ja assenyalat CASTELLET (1971, 78)—, el lingüista analitza el vocabulari espriuà en quatre dimensions:

a) La universalitat del seu vocabulari. «Espriu no renuncià mai a mantenir ben eixamplat el ventall de les possibilitats expressives del vocabulari» (BADIA 1980, 48). Per cert, Badia fa la llista dels cent mots més poc coneguts d'Espriu en la seva poesia i constata que el 92 % dels vocables figuren en el Fabra, de la qual cosa n'extreu dues conclusions:

- 1) la fidelitat d'Espriu a la llengua correcta, que es materialitza en la seva ininterrompuda consulta del diccionari normatiu (el qual sovint conté àdhuc la fraseologia que Espriu incorpora a les seves poesies); i
- 2) la seva actitud apostòlica, de difusió de la llengua total en una de les èpoques més crítiques perquè aquesta fos ensenyada i propagada com calia (BADIA 1980, 49).

b) Aspectes connotats i canvis de registre. A partir de les dues funcions bàsiques del llenguatge —la *denotació* (pròpia de la comunicació en si) i la *connotació* (l'expressió matisada per apreciacions subjectives, com ara la ironia, la crítica, la satisfacció, la lloança, etc.)—, Badia recorda que «la poesia forneix sens parar mostres de llenguatge connotat» (BADIA 1980, 75). I ho resumeix en aquests termes:

les situacions externes (la injustícia, l'opressió, la indignitat), els sentiments humans (la desventura, la desesperança, la indefensió), així com les reaccions personals (la ironia, la denúncia, la lluita), les meditacions profundes (la mort, la ceguesa, la fatiga), sense excloure'n algunes obsessions (la pluja, la calma, la lentitud), tot és presentat, en el decurs

de l'obra d'Espriu, per mitjà de sorprenents elements lingüístics de connotació (BADIA 1980, 76).

I conclou aquest apartat amb les paraules següents:

Davant un poeta com ell, ja no podem dir que cada registre lingüístic tingui la seva funció específica: la seva funció en tant que artífex de la llengua és justament de confondre els diferents registres en què aquesta es distribueix, com en un afany de síntesi total dels procediments expressius, ni més ni menys que, respecte als continguts mentals que ell mateix elabora, també se'ns presenta com a integrador d'humanitat (BADIA 1980, 79).

c) L'obsessió pel llenguatge. Entre les preocupacions més perceptibles en Espriu, hi ha, segons Badia, la preocupació de les paraules. Ho explica així:

És un altre aspecte, i prou interessant per cert, de l'*ordenador de mots*. Les paraules, enteses en tant que expressió del missatge del poeta, en tant que la comunicació que l'enllaça amb la natura i amb els seus semblants, en tant que font de coneixença del seu mateix món interior, en tant que cristallització en les parles dels homes (BADIA 1980, 98). L'obsessió per les paraules en Salvador Espriu no s'esgota en la labor de creació de mots ni en l'aprehensió de la realitat externa. La seva cultura, el seu respecte per les situacions històriques i el seu desig de sentir-s'hi encarnat fan que a vegades actuï com un intèrpret del passat (BADIA 1980, 105).

[Per corroborar aquesta observació de Badia, voldria aportar aquí el testimoni del mateix autor, el qual en una conversa amb Rosa Delor, al final de la seva vida, li va confessar: «entre parèntesis diré que el poema que jo estimo més de tots els que he escrits es diu *Les paraules*. Si hagués de triar un poema que salvés el meu nom en cas d'una catàstrofe seria *Les paraules*» (DELOR 1984, 281).]

d) El pobre verb nacional. Finalment, Badia es refereix a l'impacte que representà en Espriu el col·lapse de la llengua i la cultura catalanes arran del daltabaix de 1939. Cal tenir en compte aquesta circumstància per entendre per què «la llengua, la llengua catalana, ha esdevingut *leitmotiv* de la seva obra, com de la seva vida» (BADIA 1980, 107, 109). I vet aquí la conclusió a què arriba Badia:

He parlat de col·lapse. De desfeta. D'emudiment. Salvador Espriu, testimoni d'excepció de la maltempada, amb l'obsessió del seu tema central, ens hi ha acompanyat. (...) Espriu ens ha dut a l'entranya del dolor de la comunitat catalana. Però també ens ha fet veure com les paraules es resisteixen a deixar d'existir (BADIA 1980, 118).

Com hem pogut comprovar al llarg del nostre recorregut, l'estudi de Badia, a partir del vocabulari en la poesia d'Espriu, ens ha endinsat no sols en la lingüística i la sociolingüística, sinó també en la valoració literària del conjunt de la seva obra de creador.

* * *

Continuant el nostre periple, arribem a l'any 1987, en què Carles Miralles donà a conèixer una important contribució a l'estudi de l'obra literària d'Espriu, en el volum X de la *Història de la literatura catalana*, dirigida per Riquer, Comas i Molas. Miralles entra en l'anàlisi de la llengua a partir de l'escriptura:

Hi ha un altre espai creat per l'escriptura, en el camí, que no és certament un paradís perdut, però que representa una fe en després, i és l'espai de la veu que alligona i assenyala una solució civil (MIRALLES 1987, 441).

Miralles fa un recorregut molt suggerent per tota l'obra espriuana, subratllant-ne les diferents dimensions que hi té la llengua. Així, com a «llengua dels seus morts», «en el somni del poeta hauria d'ésser respectada i enaltida», circumstància també present en les paraules del doctor Rip abans de morir: «haviem escamotejat, esborrat, suprimit la meua llengua: en les relacions culturals i oficials no existia» (MIRALLES 1987, 441-442). També es refereix a l'important treball de Badia i Margarit, que acabem de comentar, i en destaca, especialment, el propòsit espriuà d'explotar literàriament tots els registres de la llengua. De l'aportació de Joaquim Molas —a la qual també ens hem referit— en remarca la circumstància que Espriu basteix una «fabulosa alquímia verbal» equidistant «de l'hermetisme gratuït i de la franca intel·ligibilitat» (MIRALLES 1987, 444). Finalment, Miralles defineix de manera sintètica el prodigiós treball lingüístic d'Espriu en aquests termes:

Bàsicament, la reducció a unitat d'elements lingüístics ben diversos per procedència o intenció, la feina de lligar-los, sense devaluar-ne llur funció com a contrast, en un mode d'expressió lingüístic ric i variat, divers i unitari: obra d'art on els contraris troben acord, però també proposta d'una llengua dúctil, que serveixi per a tothom, capaç de mobilitzar tots els seus registres, de continuar tradició i l'estat actual (MIRALLES 1987, 445).

I conclou amb aquesta precisa descripció:

La llengua d'Espriu, tot i que pugui basar-s'hi, no és només el català que es parlava a Arenys quan ell era petit —veritable nucli viu, però, de la seva llengua— ni, evidentment, el català, diguem-ne, dels nou-

centistes —que tanmateix és el nucli gramatical indefugible, també de la seva llengua, per bé que no sense algun canvi important—, sinó que recull, d'una manera fonda, no únicament la llengua escrita que refà modismes particulars, sinó la llengua que es parla (MIRALLES 1987, 445-446).

* * *

Arribem ara a les també riques i atraients contribucions que Sebastià Bonet ha fet a aquesta recerca. Bonet ha escrit dos treballs dedicats parcialment o totalment a l'anàlisi lingüística de textos espiuans: l'un és la introducció a l'edició crítica de la *Primera història d'Esther* (1995); l'altre és una interessant deriva del treball de Badia, que ja hem comentat.

No és aquest el moment ni el lloc de portar a col·lació totes les indicacions lingüístico-estilístiques que Bonet fa en el seu estudi de la *Primera història d'Esther*. L'abundós aparat de notes —més de cent quaranta pàgines!— en deixa bona constància, i tot lector d'aquesta obra extraordinària en traurà riquíssims suggeriments. No cal dir que el passatge que dóna al comentarista més motius d'anotacions lingüístiques és el pròleg que Espriu va afegir a l'edició de 1982 d'aquesta obra, críticament titulat *Qui sap si uns didascàlics antisil·logismes*. Es tracta, com segurament deveu recordar, d'un text brillant, preciosista, de tons a vegades acres, un paràgraf del qual és una sarcàstica paròdia sobre l'hiperpurisme, que val la pena de reproduir *in extenso*:

Salom em va proposar, i hi ha insistit mantes vegades, de traduir al català i ensems a l'esperanto la *Primera història d'Esther*. El motiu de l'elecció del darrer, per a gaudi d'algun glorificat papa de Roma, m'apar tostemp una gentilesa d'una certa consideració. Tantost com m'ho va suggerir, no m'hi avenia i fins en aquesta hora no m'hi he avingut, car no domino aquells universals idiomes ni conec a fons, ni àdhuc a flor de pell, llur esperit. Com que és quelcom fora del meu abast i aliè a la simplicitat de la meva natura, m'he de privar, per consegüent, d'aquesta joia, de la nafra de bran de la qual el meu tendrívol cor no guariria (ESPRIU 1982, 7).

Estic d'acord amb Sebastià Bonet, quan afirma:

Cal considerar la broma com una mesurada resposta als qui, des d'un fabrisme més fabrista que Fabra, havien fet córrer la veu que el català de Salom està renyit amb les essències més pures de la llengua. (...) Per si algun lector no se n'ha adonat, observarem que tot el paràgraf, des del «mantes» de la primera ratlla fins al «guariria» final, és una concentrada mostra *in crescendo* de la mena d'idioma universal que l'autor afirma no dominar... (BONET 1995, nota 39, 95).

D'altra banda, comparant les esmenes introduïdes al text de la *Primera història d'Esther* en l'edició de 1966 amb les esmenes de 1982, Bonet arriba a la conclusió següent:

Com a observació final voldríem fer notar que si les esmenes incorporades a [l'edició de 1966] responien sovint a una voluntat de fer que el text se cenyís a les recomanacions preferencials més fines de la normativa fabriana, les incorporades a [l'edició de 1982] poden considerar-se com una mostra de la independència de criteri sobre el bon ús de la llengua a què finalment, després de tants "anys d'aprenentatge", havia arribat Espriu (BONET 1995, LX).

Aquesta evolució, tan ben percebuda per Bonet, configura una dualitat de tendències que, en definitiva, és del tot característica en el model de llengua de l'Espriu més madur.

L'altra contribució de Bonet en aquesta línia de recerca és un treball d'homenatge a Badia i Margarit, precisament el primer lingüista a analitzar «en extensió i en profunditat» el lèxic d'Espriu. Segons les dades de Bonet, Espriu utilitza a la *Primera història d'Esther* 960 verbs, distribuïts en 1.577 incidències, la qual cosa li permet d'emprendre una de les anàlisis més completes que s'han fet mai d'un text espriuà des d'una perspectiva lingüística i/o estilística. No entrarem en detalls sobre aquesta operació, però val la pena de recollir les dues consideracions generals que fa Bonet sobre el lèxic d'Espriu:

La primera és que la riquesa del lèxic espriuà, de la qual els verbs de la *Primera història d'Esther* es podrien prendre com a mostra esbiaixada però suficientment representativa, havia estat adquirida, en una part impossible de precisar però sens dubte important, per transmissió absolutament natural (...). La segona és que és molt difícil —i probablement inútil— de recórrer a un concepte de variació controlada dels registres lingüístics per intentar descriure o explicar la dita riquesa lèxica: d'alguna manera, tanmateix profunda, allò que des d'una òptica convencional ens podria semblar barreja premeditada i elaborat tret d'estil, no era sinó el reflex directíssim d'un parlar perfectament viu, a Síniera com a tota la Mediterrània, característic d'una cultura tertuliana conençuda que no hi ha més bé suprem que la ironia de saber jugar amb els mots (BONET 1996, 21-22).

Com podem constatar, aquestes consideracions generals de Bonet dissenyen una hipòtesi antropològico-lingüística per explicar dos trets característics de la llengua espriuana: d'una banda, la riquesa lèxica, l'origen de la qual seria en bona part natural (no llibresca, doncs); i d'altra banda, la mescla de registres, l'origen de la qual estaria, com diu ell, en la cultura 'tertuliana' mediterrània. Es tracta de dues observacions ben suggeridores que cal tenir en compte.

* * *

Fins aquí he resseguit les valoracions que diversos estudiosos d'Espriu han fet sobre el seu model de llengua. És el moment de formular algunes consideracions finals, acompanyades, sempre que sigui possible, del testimoniatge del mateix autor.

Primera. La primera referència significativa d'Espriu al problema de la llengua, després de la guerra, la trobem en una entrevista de Romà Gubern per a la revista *Primer Acto* (1965). En ser preguntat sobre els motius d'haver escrit la *Primera història d'Esther*, l'escriptor contesta:

Para mí venía a ser una especie de exequias de la lengua catalana. La influencia del pesimismo del momento resulta evidente. La lengua catalana, gracias al esfuerzo de hombres como Pompeu Fabra y Riba, se había convertido en una lengua viva y puesta al día. No había, pues, razón en sí misma para su muerte. Entonces hice este (perdone la inmodestia, pero así se ha calificado) 'alarde' del idioma catalán. Un alarde lingüístico, puesto además en clave (cf. GUBERN 1965, 28).

D'aquestes paraules, convindria retenir alguns referents implícits: (a) que en el moment d'escriure la *Primera història d'Esther*, Espriu, i molts catalans, pensaven que la llengua catalana estava amenaçada de mort (per això li dedica unes 'exèquies'); (b) que gràcies a l'afany d'homes com Fabra i Riba, el català s'havia redreçat al primer terç del segle XX com a llengua viva i posada al dia, un model lingüístic que calia seguir; i (c) que, per les circumstàncies adverses, aquesta obra teatral és 'posada en clau', destinada, doncs, a un públic addicte i còmplice.

En la mateixa entrevista de *Primer Acto*, Espriu insisteix, més endavant en el concepte de 'llengua viva':

Es cierto que la lengua viva se degrada, pero yo, en mi obra, no he transigido en ese punto. Hay que tener en cuenta cuál es mi perspectiva cultural: mi generación es la posterior a Fabra y Riba. Ya sé que ahora se postula un mayor acercamiento a la lengua viva. Pero esto se presta más para determinada narrativa o poesía que a mi obra (cf. GUBERN 1965, 29).

Però la formulació més completa sobre el seu model lingüístic, quasi un resum programàtic, la trobem en unes contundents paraules de 1981, la primera nota de *Les roques i el mar, el blau*:

L'autor (...) s'ha cenyit —i mira de cenyir-se durant tot el seu aprenentatge—, amb el màxim rigor de què és capaç, al lèxic i a les normes establerts pel mestre Pompeu Fabra i per l'Institut d'Estudis Catalans. Aques-

ta actitud, respectuosa i sensata —si se li permet de qualificar-la així—, tal vegada l'única a adoptar per tots nosaltres, no allibera aquest modest escriptor, però, de dubtes, de perplexitats i, a estones, d'una molt molesta sensació de patiment ortopèdic, excessiu o innecessari. Cal atribuir els entrebancs, tanmateix, en part a les enormes limitacions d'aquest autor i en part a les agradables circumstàncies en què durant tants i tants anys hem hagut de treballar i fins de respirar (ESPRIU 1981, 157).

Aquesta 'declaració de principis' podria ser completada amb unes paraules que Espriu va escriure el 1983:

Hem de ser molt rigorosos (i, alhora, imaginatius i flexibles) en l'ús, parlat i escrit, de la nostra llengua, principalíssim suport de la nostra nació. Hem de vigilar preferentment, més que el vocabulari, la sintaxi. Si el llenguatge s'embastardeix o s'encarcara massa, fins a l'anquilosi, adéu nació — o nacions! (cf. PONS 2013, 713).

Segona. Proclamada l'absoluta fidelitat a Fabra i a l'Institut, Espriu es refereix també a 'dubtes', 'perplexitats' i 'patiments ortopèdics'. Ja en una nota de 1967, adreçada als correctors d'Edicions 62, que preparaven una nova edició de la *Primera història d'Esther*, Espriu deixava constància d'alguns d'aquests 'patiments':

Hi ha moltes coses al llenguatge d'aquesta obra que ara no m'agraden: *car*, *llur*, perfets d'indicatiu no perifràstics, etc. Però no toco res de tot això, per raons òbvies. Aquestes raons fan que els demani de no esmenar res que no sigui un evident disbarat o una errada gramatical sense cap dubte.

Com ens recorda Sebastià Bonet, aquesta excepció que Espriu feia amb la *Primera història d'Esther* va deixar de ser tan rigorosa en l'última edició de 1982. Tot i així, aquesta obra manté en el conjunt de la producció espriuana la seva singularitat lingüística.

Tercera. Un dels tòpics més persistents sobre el llenguatge d'Espriu és el de l'hermetisme. Al capdavant aquest lloc comú, circumstancialment, té una explicació si ens referim a la *Primera història d'Esther*. Recordem que el mateix autor considerava que l'obra estava escrita 'en clau':

[L'obra] fue escrita en un momento [= postguerra inmediata] en que parecía aconsejable expresarse con cierto hermetismo (cf. GUBERN 1965, 28).

Però tot seguit aclareix que, de fet, no es pot pròpiament qualificar d'obra hermètica:

No creo que sea hermética. Es una obra que ha sido entendida, bien entendida, aunque haya hecho falta dieciséis años para ello. Puede decirse que se trata de una obra difícil, pero es clara (...). Pienso que el autor debe de comunicarse con el público utilizando el lenguaje como vehículo inteligible. Pero pienso también que hay que elevar el nivel del público, aproximarlos a nuestras posiciones (...). Si se leen mis obras con atención se ve que mi lenguaje no es realmente hermético (cf. GUBERN 1965, 29).

Aquesta valoració que fa Espriu sobre el pretès hermetisme del seu llenguatge fou compartida amb apassionament per Maria Aurèlia Capmany, com hem vist més amunt. En definitiva, des de la perspectiva actual aquesta polèmica fou molt anecdòtica i ha perdut interès.

Quarta. El compendi dels principals 'patiments' lingüístics que entrebanquen Espriu en la seva tasca d'escriptor es pot elaborar a partir de les notes finals —redactades el 1981 i el 1983— que l'autor va incloure en *Les roques i el mar, el blau*. Heus-els aquí:

a) Aspectes gramaticals. El possessiu *llur* figurava entre els mots que més detestava. Tampoc no feia servir la preposició *per a* davant infinitiu, seguint les indicacions de Coromines. Quant a l'eliminació completa del perfect simple d'indicatiu (substituint per l'imperfet o el pretèrit perifràstic) no s'acomplí fins a les seves últimes revisions (ESPRIU 1981, 157, 167). Incidentalment, no acabava de veure clar l'ús exclusivament intransitiu de verbs del tipus 'berenar' (ESPRIU 1981, 159-160). La llista de vocables vitands s'allarga en el següent testimoni reportat per Antoni Batista: «deixem-nos, doncs, de [*llur*], *quelcom*, *ensem* i *àdhuc* i totes aquestes coses que la gent elegeix tal vegada perquè són les més allunyades del castellà, aquesta estúpida i inconcebible» (cf. BATISTA 1985, 53).

b) Aspectes lèxics. Ja hem vist les interessants aportacions de Castellet, Badia i Bonet, sobre el vocabulari, molt més riques d'informació lèxica que les notes de *Les roques i el mar, el blau*. De tota manera, hi ha tres referències curioses: una defensa de l'arcaisme lullià *aorbat* (ESPRIU 1981, 161); una reacció perplexa per l'absència del terme *antibiòtic* en el diccionari normatiu (ESPRIU 1981, 164); i una queixa pel fet que el terme *alfombra* no sigui admès per l'Institut.

c) Altres observacions lingüístiques. En les notes de *Les roques i el mar, el blau* hi ha altres indicacions relacionades amb la llengua, però més marginals. Vull remarcar que entre les reivindicacions ortogràfiques de l'escriptor es troba el seu desig (sovint no respectat pels editors) d'emprar exclusivament el signe d'interrogació final, tal com recomana, per cert, l'Institut. També podem esmentar aquí les referències al caló, al dialecte venecià i al llatí, idiomes que ell emprava en algunes proses (ESPRIU 1981, 160-162, 160, 161-162).

Fetes aquestes consideracions essencialment lingüístiques, queden encara algunes qüestions, si volem marginals, però que també tenen alguna relació amb la llengua. Una d'aquestes afecta molt directament aquesta Casa. Com hem vist, la primera d'aquesta mena de conclusions que acabem de repassar anava acompanyada d'una declaració de principis en què Espriu mencionava explícitament l'Institut d'Estudis Catalans. Si bé la referència és ben respectuosa, hi ha una certa reticència vinculada a la «molt molesta sensació de patiment ortopèdic, excessiu i innecessari», dit amb les seves paraules. De fet, aquest 'patiment' és degut materialment al zel d'alguns correctors i a tots aquells que són més fabristes que Fabra, com indicava molt bé Sebastià Bonet. La crispació que li causava aquesta incomoditat el va portar en alguna ocasió fins a l'exabrupte, com testimonia el periodista Antoni Batista en el seu reportatge sobre el creador de Sinera (BATISTA 1985, 53). Més moderades —però no pas exemptes d'ironia— són les paraules que Espriu va escriure en un llibre dedicat a Santa Coloma de Farners el 1983, un fragment de les quals he citat més amunt i que ara completaré:

Si el llenguatge s'embastardeix o s'encarcara massa, fins a l'anquilosi, adéu nació — o nacions! Per bona sort, hi ha clares ments i institucions preclares que vetllen sense repòs tant per la "ductilitat" com per la pulcritud (i, doncs, per la perdurabilitat) del nostre idioma. Vegeu, per exemple, l'enorme esforç realitzat, durant aquests últims quaranta anys, en una gran part tan foscos i difícils, en la delicadíssima tasca de posar algun dia al dia l'únic diccionari normatiu que fins ara tenim i que no hem confós mai, d'altra banda, amb l'Alcorà. Aquest monstruós error, aquest falsíssim i estúpid miratge, que ens podria ser mortal... (cf. PONS 2013, 713).

La ironia és ben visible, però una vegada més Espriu dirigeix els seus dards als més fabristes que Fabra, als qui creuen que l'immobilisme és la millor opció normativitzadora de l'idioma. Certament, això és una caricatura i no li hem de donar major transcendència. Al capdavall, les paraules d'Espriu traspuen una queixa legítima, justificada, però no encerta del tot en les causes profundes del problema. (Cal tenir en compte, també, que l'Espriu dels anys 80 s'expressava sovint amb una certa acrimònia, crispadament, perquè estava molt desenganyat de l'evolució política — catalana, espanyola i mundial. Recordem que en una esplèndida entrevista que li va fer Josep M. Espinàs al final de la seva vida, Espriu no va dubtar de proclamar: «estem en uns temps desgraciadament apocalíptics».)

En qualsevol cas, siguin o no siguin circumstancials els aspectes més crítics de la posició d'Espriu, per a mi són anecdòtics. El fet essencial, la categoria, és que Espriu se sentia més que mai com un escriptor que havia donat el millor de si mateix a la literatura catalana i universal. I pel que fa a la llengua continuà fidel als propòsits de sempre:

Porto cinquanta-dos o cinquanta-tres anys escrivint i ara crec que començo a aprendre una mica cap a on ha d'evolucionar el català literari, sense trencar motlles, quedant-nos amb un Fabra, amb un Institut d'Estudis Catalans, etc., però desencotillant-lo amb enteniment, sense arribar a l'extrem contrari (cf. BATISTA 1985, 52).

Aquestes paraules corresponen exactament a la conclusió a què arribava Sebastià Bonet i que hem comentat més amunt. Compartint aquesta mateixa visió, però donant-li un sentit més dialèctic, jo diria que Espriu com a escriptor sempre s'havia encarat al model de llengua mogut per dos impulsos: l'un el portava a cenyir-se «a les recomanacions preferencials més fines de la normativa fabriana»; i l'altre el menava a una «independència de criteri sobre el bon ús de la llengua». Només així es pot explicar que ben aviat Espriu tingués un alt domini del llenguatge en els tres gèneres que va cultivar: la narrativa, la poesia i el teatre. Seré minimalista en la meua antologia i em limitaré a remetre'm a tres mostres fulgurants: *Ariadna al laberint grotesc* de 1935, *Cementiri de Sinera* de 1946 i *Primera història d'Esther* de 1948.

I acabo. Hem pogut constatar que, revisitant Espriu de la mà dels principals estudiosos que han prestat atenció al seu model de llengua, han aflorat nombroses coincidències de diagnòstic i valoracions afins. Hi ha, certament, alguns aspectes, com ara els clams més o menys irritats de l'Espriu més tardà per mancances de la normativa, que en general han estat esquivats. El qui us parla n'ha fet, de passada, alguna referència, però considera que seria de mal gust anar més enllà des d'aquesta tribuna. A més, algunes protestes d'Espriu resulten, en el bon sentit del terme, extravagants, en el marc del seu ideari i en el seu model de llengua.

En tot cas, m'acontentaria que, si algun dels meus oïdors en tenia cap dubte, sortís d'aquest acte amb el convenciment que Espriu no és sols una gran figura pública i un dels més brillants escriptors que ha tingut la literatura catalana al llarg del temps, la qual cosa avui tothom reconeix, sinó també un exemple formidable de lletraferit que amb més passió i intel·ligència, amb més saviesa, amb més art, en definitiva, hagi sabut modelar la seva eina bàsica: la llengua.

Lavínia, 18 d'abril de 2013.

BIBLIOGRAFIA

- A. M. BADIA I MARGARIT 1980, *Salvador Espriu, ordenador de mots en extensió i profunditat* dins el volum *Homenatge a Salvador Espriu, amb motiu d'ésser-li conferit el grau de Doctor Honoris Causa*. Universitat de Barcelona.
- A. BATISTA 1985, *Salvador Espriu: itinerari personal*. Barcelona: Empúries.
- S. BONET 1995, Introducció a Salvador ESPRIU, *Primera història d'Esther* (Obres completes / Edició crítica). Barcelona: CDESE / Edicions 62.

- S. BONET 1996, «Una pedregada de tirosos vocables» dins *Estudis de lingüística i filologia oferts a Antoni M. Badia i Margarit*, volum III, Departament de Filologia Catalana, Barcelona: UB / PAM, pp. 19-37.
- M. A. CAPMANY 1972, *Salvador Espriu*. Barcelona: Dopesa.
- J. M. CASTELLET 1971, *Iniciació a la poesia de Salvador Espriu*. Barcelona: Edicions 62. (Aquí el text és citat per la segona edició: 1978.)
- R. DELOR 1984, «Una entrevista amb Salvador Espriu» dins F. REINA, *Enquestes i entrevistes*, volum II (Salvador Espriu: Obres completes / Edició crítica). Barcelona: CDESE / Edicions 62, 1995, pp. 280-283.
- J. M. ESPINÀS 1984, «Identitats. Salvador Espriu» dins F. REINA, *Enquestes i entrevistes*, volum II (Salvador Espriu: Obres completes / Edició crítica). Barcelona: CDESE / Edicions 62, 1995, pp. 263-280.
- S. ESPRIU 1967, Nota manuscrita en un exemplar de *Primera història d'Esther*, de la col·lecció 'Antologia Catalana'. Arxiu personal F.V.
- S. ESPRIU 1981, *Les roques i el mar, el blau*. (Aquí citat en l'edició de MIRALLES 1996.)
- S. ESPRIU 1982, «Qui sap si uns didascàlics antisil·logismes». (Citat en l'edició de BONET 1995.)
- R. GUBERN 1965, «Entrevista con Salvador Espriu», *Primer Acto* (maig 1965). (Text reproduït per F. REINA, *Enquestes i entrevistes*, volum I (Salvador Espriu: Obres completes / Edició crítica). Barcelona: CDESE / Edicions 62, pp. 27-36.)
- C. MIRALLES 1987, *Salvador Espriu* dins RIQUER – COMAS – MOLAS, *Història de la literatura catalana*, volum X. Barcelona: Ariel.
- C. MIRALLES 1996, Introducció a Salvador ESPRIU, *Les roques i el mar, el blau* (Obres completes / Edició crítica, vol. 15). Barcelona: CDESE / Edicions 62.
- J. MOLAS 1966, Pròleg a S. ESPRIU, *Primera història d'Esther*, 'Antologia Catalana', núm. 27. Barcelona: Edicions 62.
- A. PONS 2013, *Espriu, transparent*. Barcelona: Proa.
- F. VALLVERDÚ 1968, *L'escriptor català i el problema de la llengua*. Barcelona: Edicions 62.
- F. VALLVERDÚ 1988, Col·laboració a *Memòria de Salvador Espriu*. Arenys de Mar: CDESE, pp. 205-209.

Apèndix sobre el lèxic de Valle-Inclán

L'obra teatral *Cara de plata*, de Ramón del Valle-Inclán, és una de les seves “comedias bárbaras” (*Opus Omnia*, vol. XIII, Madrid, 1923). L'obra té tres actes (*jornadas*, en diu l'autor) i en la meua observació em vaig limitar a fer una llista de les paraules o frases poc habituals en l'espanyol modern detectades a la primera 'jornada'. Vaig excloure d'aquest recompte els ítems que apareixien a les acotacions —bastant extenses i detallades en les obres de Valle-Inclán— i d'aquesta manera vaig anotar en les intervencions dels personatges 25 formes lèxiques, algunes de les quals apareixien diverses vegades, cosa que indico amb un número entre []. La definició, contrastada amb el *Diccionario de la Real Academia Española* (21^a ed., 1992), figura entre parèntesis. Vet aquí la llista, per ordre d'aparició en el text:

- pazo (= casa solariega) [2]
- arrodeo (= rodeo)
- trisagio (= himno en honor de la Santísima Trinidad)
- cadelo (= ¿cachorro?) No DRAE.
- tojeras (= ¿tojales?) No DRAE.
- chalanes (= tratantes de ganado, mañosos y persuasivos) [5]
- brazuelo (= pata delantera de los mamíferos) [2]
- ostigado (= ¿hostigado?) No DRAE.
- torzón (= torozón, retortijón)
- en veras (= de veras)
- Vinculero (= detentor de un vínculo) No DRAE.
- tuerza el caballo (= desvíe el caballo)
- carajuelo (= *cat. carallot?*) No DRAE.
- vereda (= camino para ir a predicar)
- desavío (= desviación, desviamiento)
- bigardotes (= libertinos, holgazanes)
- Santolio (= *vulg.* Santo Óleo)
- parigual (= igual o semejante)
- virazón (= viraje, cambio repentino) [2]
- cativas (= infelices)
- acaloro (= disputa enardecida)
- contralleva (= ¿repara?) No DRAE.
- me acudió (= me dobre vino) [2]
- rachan (= rajan [la ropa]) [2]
- rachada (= rajada) [2]

En resum, d'aquestes 25 paraules o frases, n'hi ha 5 que no figuren al DRAE (un 20 %) i que semblen més relacionades amb el gallec que no pas amb el castellà. Val a dir que una proporció tan alta de termes que no figuren al diccionari normatiu fan de Valle-Inclán un exemple ben diferent del que hem vist en Espriu. En qualsevol cas, malgrat aquesta altíssima presència de paraules poc habituals i/o poc comprensibles per a un espectador dels anys 60, cap crític no va argumentar que el text fos de difícil comprensió.